

Jacek Barcik

Iracki Trybunał Specjalny : część I

Kwartalnik Prawa Publicznego 6/2, 277-292

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jacek Barcik*

IRACKI TRYBUNAŁ SPECJALNY

C Z Ę Ś Ć I

1. Wprowadzenie

Integralnym elementem procesu demokratycznej transformacji państwa totalitarnego lub autorytarnego jest rozliczenie zbrodni i przestępstw, często przybierających postać masowych naruszeń praw człowieka, popełnionych przez dotychczasowy reżim. Zjawisko to, któremu wewnętrzną dynamikę nadaje społeczne pragnienie sprawiedliwej odpłaty za doznane krzywdy, określane jest w literaturze mianem „sprawiedliwości tranzytywnej” (*transitional justice*)¹. Jej sedno opiera się na założeniu, iż niemożliwe jest osiągnięcie trwałego pokoju społecznego poprzez odrzucenie sprawiedliwości w imię jedności narodowej. Współczesnym „poligonem” sprawiedliwości tranzytywnej jest m.in. Irak borykający się ze spuścizną ponad trzydziestoletnich (1968–2003) rządów partii Baath. Dla ich rozrachunku i ukarania funkcjonariuszy dawnego reżimu, w tym byłej głowy państwa S. Hussejna, powołany został organ sądowy w postaci Irackiego Trybunału Specjalnego (dalej: Trybunał).

* Dr Jacek Barcik – adiunkt w Katedrze Prawa Międzynarodowego Publicznego i Prawa Europejskiego, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

¹ Zob. J. Zajadło, *Prawo międzynarodowe wobec problemu państwa upadłego*, PiP 2005, nr 2, s. 18–19.

Celem artykułu jest przybliżenie wybranych aspektów funkcjonowania Trybunału. W pierwszej kolejności zaprezentowana zostanie geneza powstania tego organu oraz zbadany jego charakter prawny. Dalszym przedmiotem rozważań będzie struktura organizacyjna Trybunału oraz zagadnienie jego jurysdykcji, przy czym zakres jurysdykcji omówiony zostanie w czterech wymiarach: przedmiotowym, osobowym, czasowym i miejscowym. Końcowa część artykułu poświęcona jest analizie rodzaju i wymiaru kar orzekanych przez Trybunał. Spod rozważań wyłączona została kwestia procedury obowiązującej przed Trybunałem. Jej obszerność uzasadnia omówienie zagadnień proceduralnych w odrębnej części drugiej.

2. Geneza powstania Trybunału

Zamysł postawienia irackich sprawców przestępstw wagi międzynarodowej przed specjalnym trybunałem powstał, głównie z inicjatywy USA, w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku. W uchwalonej przez amerykański Kongres 31.10.1998 r. ustawie *Iraq Liberation Act of 1998*² władza ustawodawcza USA wezwała ówczesnego prezydenta Stanów Zjednoczonych do zaproponowania na forum ONZ powołania międzynarodowego trybunału karnego, który ścigałby sędownie S. Hussejna i innych irackich urzędników odpowiedzialnych za „zbrodnie przeciwko ludzkości, ludobójstwo i inne naruszenia prawa międzynarodowego o charakterze karnym”³.

Wkrótce po zakończeniu działań wojennych w Iraku⁴, Rada Bezpieczeństwa ONZ (dalej: RB ONZ) w uchwalonej 22.5.2003 r. rezolucji 1483⁵ potwierdziła potrzebę osądzenia sprawców zbrodni i okrucieństw popełnionych przez reżim S. Hussejna oraz wezwała państwa członkowskie ONZ do odmawiania takim osobom udzielania schronienia (*to deny safe haven*) i podjęcia zgodnych wysiłków na rzecz doprowadzenia ich przed oblicze sprawiedliwości.

² Ustawa ta wytyczała przed polityką amerykańską zadanie obalenia rządu S. Hussejna i wprowadzenia demokratycznego systemu władzy w Iraku. Tekst ustawy zob. <http://news.fidlaw.com/hdocs/docs/iraq/libact103198.pdf>

³ Amerykańska ustawa posługiwała się dla projektowanego trybunału nazwą „Trybunał Zbrodni Wojennych dla Iraku” (*War Crimes Tribunal for Iraq*). Ponieważ przedmiotowy zakres jurysdykcji trybunału nie ograniczyłby się jedynie do zbrodni wojennych, dobór powyższej nazwy wydawał się być niezbyt fortunny.

⁴ Oświadczenie o ich zakończeniu prezydent USA wydał 1.5.2003 r.

⁵ Zob. S/RES/1483(2003).

Rezolucja 1483 posłużyła za podstawę do wydania przez okupacyjną, amerykańsko-brytyjską władzę Iraku, zwaną *Coalition Provisional Authority* (dalej: CPA)⁶, 10.12.2003 r., zarządzenia nr 48 o Delegacji władzy w odniesieniu do Irackiego Trybunału Specjalnego⁷. Upoważniało ono Radę Zarządzającą Iraku (*Governing Council of Iraq*, dalej: Rada)⁸ do ustanowienia trybunału w celu „sądzenia obywateli irackich lub cudzoziemców zamieszkałych na stałe w Iraku” oskarżonych o „zbrodnię ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne albo naruszenie niektórych przepisów prawa irackiego”. Do zarządzenia CPA załączono Statut projektowanego Trybunału⁹. Statut ten powstał jako efekt pracy komitetu prawnego Rady, w wyniku dyskusji i uzgodnień pomiędzy CPA i Radą¹⁰.

Istnienie Trybunału zostało potwierdzone w, przyjętym 8.3.2004 r., Prawie o Administracji dla Państwa Iraku na Okres Przejściowy (*Law of Administration for the State of Iraq for the Transitional Period*)¹¹, pełniącym rolę Ustawy Zasadniczej Iraku. Zawiera ono specjalny rozdział siódmy, zatytułowany „Trybunał Specjalny i Komisje Narodowe”. W art. 48 wskazuje na Statut Trybunału jako na wyłączne źródło regulujące jurysdykcję i zasady procedowania omawianego organu. Zapewnia również ekskluzywizm jurysdykcji Trybunału w tym sensie, że żaden inny sąd, z zastrzeżeniem wyjątków poczynionych w samym Statucie, nie ma prawa zajmować się przypadkami przypisanymi do jurysdykcji Trybunału.

⁶ Szerzej na temat struktury zarządu okupacyjnego w Iraku i wydawanych przez niego aktów zob. J. Barcik, *Casus iracki jako przejaw nowej koncepcji okupacji „umiędzynarodowionej”*, „Sprawy Międzynarodowe” 2004, nr 4, s. 29–48.

⁷ Tekst zob. <http://www.iraqcoalition.org/regulations/index.html#Regulations>

⁸ Był to organ złożony z Irakijczyków, utworzony przez USA i Wielką Brytanię pod naciskiem społeczności międzynarodowej. RB ONZ w rezolucji 1511(2003) uznała Radę Zarządzającą Iraku za „główne ciało irackiej tymczasowej administracji, która [...] uosabia suwerenność Państwa Irackiego w okresie przejściowym, aż do czasu, gdy zostanie ustanowiony międzynarodowo uznany, reprezentatywny rząd”.

⁹ Sposób powołania Trybunału dostarcza argumentów pozwalających kwestionować jego legalność. Zgodnie bowiem z art. 43 Regulaminu haskiego dotyczącego praw i zwyczajów wojny lądowej z 1907 r., okupant zobowiązany jest z wyjątkiem bezwzględnych przeszkód przestrzegać praw obowiązujących na okupowanym terytorium. Jeżeli przyjąć, że ustanowienie Trybunału było przejawem suwerenności, której Amerykanie i Brytyjczycy nie posiadali nad terytorium Iraku, to prowadzi to do konkluzji, że Trybunał został utworzony z naruszeniem reżimu międzynarodowego prawa okupacyjnego.

¹⁰ Tekst Statutu – zob.: <http://www.iraqspecialtribunal.org/en/about/statute.htm>

¹¹ Tekst – zob.: <http://www.iraqcoalition.org/government/TAL.html>

3. Charakter prawny Trybunału

Utworzenie Trybunału wymagało dokonania wyboru pomiędzy dwoma możliwymi rozwiązaniami. Pierwsze z nich zakładało powołanie specjalnego sądu wewnętrznego funkcjonującego w ramach irackiego systemu wymiaru sprawiedliwości¹². Drugie przewidywało powierzenie jurysdykcji trybunałowi międzynarodowemu, przy czym wchodziły w grę różne możliwe warianty trybunałów międzynarodowych. Mógłby to być:

- a) trybunał typu „norymberskiego”;
- b) stały trybunał międzynarodowy w postaci Międzynarodowego Trybunału Karnego (dalej: MTK);
- c) trybunał powołany ad hoc dla Iraku, na wzór Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii (dalej: MTKJ) i Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy (dalej: MTKR);
- d) trybunał „mieszany” łączący elementy krajowe i międzynarodowe.

Szybko odrzucono pomysł powołania trybunału typu „norymberskiego”, w takim przypadku bowiem Stany Zjednoczone i Wielka Brytania jako mocarstwa okupacyjne narażałyby się na zarzut społeczności międzynarodowej i samych Irakijczyków, iż lansują „sprawiedliwość zwycięzców”. Z kolei względy prawne i polityczne stały na przeszkodzie w przyznaniu jurysdykcji w sprawach irackich MTK. Irak nie jest bowiem stroną Statutu Rzymskiego MTK¹³, zaś sam Statut w art. 11 precyzuje, że MTK nie posiada jurysdykcji nad zbrodniami popełnionymi przed wejściem Statutu w życie (czyli przed 1.7.2002 r.). W ten sposób spod jurysdykcji *ratione temporis* MTK wyłączony jest okres w którym popełniono większość „irackich” zbrodni. Jako wątpliwą należy ocenić postulowaną niekiedy w literaturze¹⁴ możliwość uzyskania przez MTK jurysdykcji nad sprawami „irackimi” w drodze zastosowania art. 13 pkt b Statutu MTK, który to przepis przewiduje wykonywanie jurysdykcji przez MTK w sytuacji, gdy RB ONZ, działająca na podstawie rozdziału VII Karty NZ, przedstawi prokuratorowi MTK „sytuację wskazującą na

¹² Za przykład z praktyki międzynarodowej może tu posłużyć działalność Sądu Najwyższego Rzeszy w Lipsku, zajmującego się sprawami zbrodni wojennych popełnionych przez obywateli niemieckich w trakcie I wojny światowej.

¹³ Zob. Ch. Greenwood, *Trying Saddam*, „The Guardian”, 17.12.2003 r.

¹⁴ Zob. np. G.S. Yacoubian, A.N. Astvatsaturova, T.M. Proietti, *Iraq and the ICC: should iraqi nationals be prosecuted for the crime of genocide before the International Criminal Court?*, „War Crimes, Genocide & Crimes against Humanity” 2005, vol. 1, nr 1, s. 67 i n.

popętnienie jednej lub więcej zbrodni". Należy także zaznaczyć, że ze względów politycznych USA sprzeciwiały się powierzeniu MTK jurysdykcji w sprawach „irackich”.

Chybionym był pomysł ustanowienia przez RB ONZ, w drodze rezolucji, międzynarodowego trybunału *ad hoc* dla Iraku. Tworzenie kolejnego, po MTKJ i MTKR, trybunału *ad hoc* w dobie istnienia MTK nie wydaje się być celowe i mogłoby nawet stanowić „międzynarodowy regres prawny”¹⁵. Ponadto negatywne stanowisko Stanów Zjednoczonych, stałego członka RB ONZ, oraz wysuwane niekiedy wątpliwości związane z działalnością tego rodzaju trybunałów¹⁶ przyczyniły się do zarzucenia pomysłu.

Ostatecznie zdecydowano się na powołanie trybunału wewnętrznego, choć wyposażono go w elementy międzynarodowe. Czym różni się „czysty” trybunał wewnętrzny od trybunału „mieszanego” uwzględniającego elementy międzynarodowe? Podstawową różnicę konstytuuje odmienny sposób powołania i skład obu rodzajów trybunałów. Trybunał wewnętrzny tworzony jest w oparciu o ustawodawstwo krajowe i funkcjonuje jako część krajowego wymiaru sprawiedliwości. W przeciwieństwie do niego trybunał mieszany powstaje, jak wskazują doświadczenia Specjalnego Trybunału dla Sierra Leone¹⁷ i Trybunału Kambodżańskiego, w drodze porozumienia międzynarodowego zawieranego pomiędzy rządem danego państwa i ONZ. Sposób kreacji Irackiego Trybunału Specjalnego wskazuje na jego czysto wewnętrzny charakter, jednak skład tego trybunału może rodzić co do tego wątpliwości. Trybunały mieszane, zwane także „hybrydowymi” zakładają udział w składzie orzekającym sędziów zagranicznych na równi z sędziami krajowymi¹⁸. Sędziowie zagraniczni wnoszą prawniczy profesjonalizm i bezstronność, których często brakuje w krajach targanych wieloletnimi konfliktami. Rozwiąza-

¹⁵ Ibidem, s. 65.

¹⁶ Zarzuca się im m.in.: a) zatarcie rozdziału pomiędzy funkcją sędziowską i oskarżycielską, co wynika z faktu, że zarówno sędziowie, jak i prokuratorzy pracują w tym samym miejscu i są obsługiwani przez ten sam personel administracyjny; b) niemożność prowadzenia postępowania *in absentia* i stosowania kary śmierci; c) trudności z pozyskaniem materiału dowodowego. Zob. G.S. Yacoubian, A.N. Astvatsaturova, T.M. Proietti, *op.cit.*, s. 55–57; zob. także: D. Tolbert, *Symposium: the ICTY at ten: a critical assessment of the major rulings of the international criminal tribunal over the past decade: the ICTY and Defense Counsel: a troubled relationship*, „37 New England Law Review” 975, Summer 2003.

¹⁷ Zob. szerzej: O.Y. Elagab, *The Special Court for Sierra Leone: some constraints*, „International Journal of Human Rights” 2004, vol. 8, nr 3, s. 249–273.

¹⁸ L.A. Dickinson, *The promise of hybrid courts*, „American Journal of International Law” 2003, vol. 97, nr 2, s. 295 i n.

nie takie było lansowane również w przypadku Iraku¹⁹. Napotkało jednak zdecydowany sprzeciw ze strony samych Irakijczyków, niechętnych jakimkolwiek udziałowi zagranicznych ekspertów i doradców w składzie Trybunału²⁰. Dążyli oni do osądzenia własnych obywateli w oparciu o iracki wymiar sprawiedliwości. Opracowując Statut Trybunału, zarząd okupacyjny Iraku wywierał naciski na Irakijczyków w celu skłonienia ich do elastyczności w tej sprawie²¹. Zachodziła obawa, że iraccy sędziowie nie będą w stanie prowadzić uczciwych i rzetelnych procesów. Zarządzenie CPA nr 48 o Delegacji władzy w odniesieniu do Irackiego Trybunału Specjalnego z 10.12.2003 r. ujmowało sprawę kompromisowo, stanowiąc, że osoby nie będące obywatelami irackimi „mogą” być powoływane na sędziów Trybunału i nakładając na Radę Zarządzającą Iraku obowiązek zapewnienia, że Trybunał będzie spełniał przynajmniej minimalne międzynarodowe standardy sprawiedliwości. W bardzo późnym stadium prac nad Statutem Trybunału udało się także nakłonić Irakijczyków do wprowadzenia do tego dokumentu art. 4 pkt d, zgodnie z którym, Rada lub będący jej następcą rząd iracki mogą, „jeżeli uważają to za konieczne” powołać sędziego nie będącego obywatelem irackim, który posiada doświadczenie zawodowe w zakresie zbrodni objętych katalogiem Statutu. W całkowitej sprzeczności z tym przepisem stał art. 28 Statutu Trybunału, postanawiający, że „sędziowie, sędziowie śledczy, prokuratorzy i Dyrektor Wydziału Administracyjnego będą obywatelami irackimi”. Powstanie powyższej sprzeczności należało przypisać pośpiechowi, jaki towarzyszył końcówce prac nad Statutem. Choć usunięto ją po rozpoczęciu działalności przez Trybunał, jednak nie ulega wątpliwości, że Statut pozostawia jedynie ograniczoną możliwość uczestnictwa zagranicznego personelu w składzie Trybunału²².

¹⁹ Zob. szerzej: J.R. Goldstone, *The trial of Saddam Hussein: what kind of court should prosecute Saddam Hussein and others for human rights abuses*, „Fordham International Law Journal” 2004, vol. 27, nr 4.

²⁰ A. Dworkin, *Saddam Hussein and Iraq's War Crimes Tribunal*; zob. stronę internetową: *Crimes of War Project* – <http://www.crimesofwar.org/onnews/news-saddam1.html>

²¹ *Ibidem*.

²² Obligatoryjne uczestnictwo cudzoziemców w składzie Trybunału zostało przewidziane w trzech przypadkach wymienionych w Statucie. Dotyczy to art. 6 pkt b odnoszącego się do doradców sądowych i obserwatorów, art. 7 pkt n odnoszącego się do sędziów śledczych i art. 8 pkt j dotyczącego prokuratorów. Przepisy te nakładają odpowiednio na: Przewodniczącego Trybunału, Naczelnego Sędziego Śledczego (*Chief Tribunal Investigate Judge*) oraz Naczelnego Prokuratora (*Chief Prosecutor*) obowiązek mianowania nie będących obywatelami irackimi osób zapewniających: a) w pierwszym przypadku – wsparcie dla sędziów w zakresie prawa międzynarodowego i doświadczeń podobnych trybunałów oraz monitorowanie, by proces przebiegał zgodnie

4. Organizacja Trybunału

Zgodnie z art. 3 Statutu Trybunał składa się z jednej lub kilku Izb Procesowych (*Trial Chambers*), Izby Apelacyjnej (*Appeals Chamber*), Sędziów Śledczych Trybunału (*Tribunal Investigate Judges*), Wydziału Prokuratorского (*Prosecutions Department*) oraz Wydziału Administracyjnego (*Administration Department*). Powyższa struktura organizacyjna zbliżona jest do zastosowanej w przypadku MTKJ, MTKR oraz Specjalnego Trybunału dla Sierra Leone (por. art. 11 Statutu MTKJ; art. 10 Statutu MTKR; art. 11 Statutu Specjalnego Trybunału dla Sierra Leone), przy czym w wypadku trzech ww. trybunałów nie przewidziano powołania sędziów śledczych.

Izby Procesowe Trybunału złożone są z pięciu stałych sędziów, powoływanych na pięcioletnią kadencję, którym towarzyszą sędziowie rezerwowi. Statut pomija milczeniem kwestię ponownej reelekcji sędziego, ale w Regulaminie Trybunału²³ art. 16 normujący zasady pierwszeństwie między sędziami implicite taką możliwość dopuszcza. Sędziów początkowo powoływała, po konsultacjach z iracką Radą Sądownictwa, Rada Zarządzająca Iraku. Obecnie jest to kompetencja rządu irackiego, co nie wydaje się rozwiązaniem zbyt fortunnym, gdyż może nasuwać wątpliwości co do bezstronności sędziów. Odwołanie sędziego jest dopuszczalne jedynie na podstawie decyzji podjętej większością głosów stałych członków Trybunału i tylko w trzech przypadkach enumeratywnie wymienionych w Statucie (art. 5 pkt f)²⁴. Od sędziów

ze standardami prawnymi; b) w drugim przypadku – wsparcie dla sędziów śledczych Trybunału w zakresie śledztw i oskarżania; c) w ostatnim przypadku – wspieranie prokuratorów Trybunału i monitorowanie przebiegu ich pracy. W każdym przypadku, przy mianowaniu takich osób, odpowiedzialne organy Trybunału są upoważnione do zwrócenia się w tej sprawie do „społeczności międzynarodowej, włączając ONZ”.

²³ Regulamin Trybunału został przyjęty na podstawie Statutu 23.12.2004 r. Podstawę prawną dla jego uchwalenia stanowił art. 16 Statutu. Upoważnia on Przewodniczącą Trybunału do opracowania, w oparciu o iracki kodeks postępowania karnego, projektu Regulaminu, który następnie jest zatwierdzany w drodze głosowania przez większość stałych sędziów Trybunału. Tekst Regulaminu zob. *Iraqi Special Tribunal Rules of Procedure and Evidence*.: http://law.case.edu/war-crimes-research-portal/pdf/IST_Rules_of_Procedure_and_Evidence.pdf

²⁴ Odwołanie jest możliwe gdy: a) wyjdzie na jaw, że sędzia ma przeszłość kryminalną, chyba, że przestępstwo które popełnił posiada polityczny charakter lub skazanie nastąpiło w wyniku fałszywego oskarżenia sprofundowanego przez reżim partii Baath; b) sędzia angażuje się w działania naruszające powagę jego urzędu (material misrepresentation); c) sędzia przestał, bez uzasadnionej przyczyny, wypełniać swoje obowiązki.

wymagane jest posiadanie wysokiego poziomu moralnego, dawanie gwarancji bezstronności i niezależności²⁵. Ponieważ cechy te, po wieloletnim okresie dyktatury, należą do deficytowych wśród irackich sędziów, stąd też trudność ze skompletowaniem składu Trybunału²⁶ spowodowała, że odstąpiono od wymogu, by iraccy członkowie Izb Procesowych byli uprzednio sędziami zawodowymi. Muszą być jednak prawnikami o odpowiednim doświadczeniu i kwalifikacjach. Większy stopień prawniczego profesjonalizmu oczekiwany jest od członków Izby Apelacyjnej, którzy muszą być byłymi sędziami²⁷ oraz w przypadku powołania zagranicznego sędziego do Izby Procesowej. Od cudzoziemskiego sędziego wymaga się bowiem kwalifikacji do zajmowania najwyższych stanowisk sądowych²⁸. Określając skład Izb Procesowych bierze się pod uwagę doświadczenie sędziów w prawie karnym oraz procedurach sądowych.

Izba Apelacyjna liczy dziewięciu sędziów, spośród których wybierany jest Przewodniczący Izby Apelacyjnej. Pełni on zarazem funkcję Przewodniczącego Trybunału. Wprowadzono zakaz jednoczesnego zasiadania w Izbach Procesowych i w Izbie Apelacyjnej.

Składy poszczególnych Izb Procesowych wyznacza Przewodniczący Trybunału, który przewodniczy także posiedzeniom Izby Apelacyjnej i ponosi całościową odpowiedzialność za funkcjonowanie administracji Trybunału.

Zastosowana przy konstrukcji Trybunału instytucja sędziów śledczych nie znajduje odpowiednika ani w przypadku MTKJ, ani MTKR i Trybunału ds. Sierra Leone²⁹. Z zastrzeżeniem znacznych odmienności procedural-

²⁵ Każdy sędzia obejmując urząd musi złożyć przysięgę na Boga, iż będzie sądził sprawiedliwie oraz uczciwie stosował prawo.

²⁶ Odrebnym, niezwykle istotnym problemem jest kwestia zapewnienia bezpieczeństwa osobistego sędziom Trybunału przed zemstą ze strony funkcjonariuszy dawnego reżimu. Chroniąc personel Trybunału utajniono nazwiska pierwszych siedmiu sędziów oraz czterech oskarżycieli nominowanych do składu Trybunału. Zob. *Building the Iraqi Special Tribunal. Lessons from experiences in international criminal justice. Special Report 122* przygotowany przez United States Institute of Peace. Tekst raportu zob.: <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr122.html>

²⁷ W praktyce nawet skompletowanie składu dziewięciu bezstronnych i niezależnych sędziów Izby Apelacyjnej okazało się niezwykle trudnym zadaniem. Trudność tą dobrze ilustruje przypadek pierwszego Przewodniczącego Trybunału Salema Chalabi'ego, wobec którego w sierpniu 2004 r. postawiony został zarzut popełnienia morderstwa. Kolejnemu Przewodniczącemu Trybunału Amerowi Bakri zarzucano z kolei, że jest członkiem tej samej partii politycznej, co rządzący w Iraku po zakończeniu okupacji, premier A. Allawi.

²⁸ Podobny wymóg można znaleźć w art. 13 Statutu MTKJ oraz art. 12 Statutu MTKR.

²⁹ Powodem jej uwzględnienia w Statucie był fakt, że instytucja ta wykorzystywana jest w irackim prawie karnym, które przewiduje jedynie ograniczoną rolę prokuratora w toku procesu. Wyeliminowanie sędziów śledczych ze struktury Trybunału oznaczałoby konieczność reformy irackiego wymiaru sprawiedliwości, co mogłoby wiązać się z zamieszczeniem utrudniającym prace Trybunału. Zob. *Building...*

nych³⁰ można ją natomiast porównać do Izby Przygotowawczej MTK (zob. art. 34 i n. Statutu MTK). Sędziowie śledczy Trybunału, których liczba nie może przekroczyć 20 stałych sędziów i 10 rezerwowych są powoływani na trzyletnią kadencję, w trakcie której pracują pod kierunkiem Naczelnego Sędziego Śledczego (*Chief Tribunal Investigate Judge*). Ich zadaniem jest prowadzenie śledztw przeciwko osobom podejrzewanym o popełnienie przestępstw objętych jurysdykcją Trybunału. Takie usytuowanie prawne sędziów śledczych pozostawia niejasną rolę prokuratora w toku śledztwa. Statut Trybunału obarcza bowiem Wydział Prokuratorski odpowiedzialnością „za oskarżanie osób podejrzewanych o popełnienie zbrodni objętych jurysdykcją Trybunału” (art. 8, pkt a). Jakie jest więc kryterium rozdziału zadań pomiędzy sędziami śledczymi i prokuratorami? Analiza przepisów Statutu i Regulaminu pozwala stwierdzić, że, o ile na sędziów śledczych nałożono obowiązek przeprowadzenia postępowania przygotowawczego, o tyle prokurator ma za zadanie prowadzić oskarżenie w późniejszej, głównej fazie procesu. Zarysowany tu podział kompetencji nie został jednak zbyt wyraźnie wyartykułowany w Statucie, skoro prokuratorowi przyznano prawo uczestniczenia w śledztwie (art. 8, pkt. h). Pojawiło się np. pytanie, czy prokurator może zajmować się pozyskiwaniem materiału dowodowego, czy też jest to domena wyłącznej działalności sędziego śledczego? Regulamin rozstrzygnął tę wątpliwość przyznając sędziemu śledczemu decydującą i samodzielną rolę w prowadzeniu śledztwa. Odpowiada on za gromadzenie dowodów, mając prawo pozyskiwania materiału dowodowego z „jakiegokolwiek źródła, które uważa za odpowiednie”. Dysponuje prawem wydawania nakazów aresztowania, wezwań do stawienia i formułowania oskarżenia w odniesieniu do inkryminowanych osób. Każdy z sędziów śledczych działa niezależnie, jako „odrębny organ Trybunału”. Nie podlega także żadnym instrukcjom rządu irackiego.

Wydział Prokuratorski liczy do 20 członków, nadzorowanych przez Naczelnego Prokuratora (*Chief Prosecutor*), przy czym prokuratorzy korzystają z takich samych uprawnień, jakie iracki kodeks postępowania karnego ogólnie przyznaje prokuratorom. Podobnie jak sędziowie śledczy prokuratorzy powoływani są, po konsultacjach z iracką Radą Sądownictwa, przez rząd iracki na okres 3 lat. Funkcje swoje sprawują niezależnie i mogą być odwołani jedynie przez Naczelnego Prokuratora po spełnieniu przesłanek enumeratywnie wymienionych w Statucie. Wypada żałować, że zrezygnowano z wyliczenia w Sta-

³⁰ Zostaną one zanalizowane w drugiej części artykułu dotyczącej postępowania przed Trybunałem.

tucie warunków, jakie musi spełniać kandydat na prokuratora, posługując się w tej materii odesłaniem do przepisów irackiego k.p.k. Fakt ten, w powiązaniu ze sposobem powoływania prokuratorów przez rząd iracki obniża znaczenie urzędu prokuratora i odstaje od praktyki trybunałów międzynarodowych (por. np. art. 16 MTKJ; art. 42 Statutu MTK).

Obsługę administracyjną Trybunału zapewnia Wydział Administracyjny, na którego czele stoi Dyrektor. W jego gestii spoczywają istotne kompetencje związane z mianowaniem personelu Wydziału i osoby rzecznika prasowego Trybunału. Dyrektora powołuje rząd iracki, co nie wydaje się rozwiązaniem zbyt fortunym, rodząc zarzuty o nadmierne powiązania administracji Trybunału z iracką egzekutywą. Być może zasadniejszym wyjściem byłoby posłużenie się wzorcem zastosowanym w przypadku MTK (art. 43, ust. 4 Statutu MTK), to znaczy powierzenie sędziom Trybunału kompetencji do wyboru Dyrektora, z uwzględnieniem ewentualnych rekomendacji rządu irackiego. Dodatkową wątpliwość wzbudza fakt, że status Dyrektora Trybunału podczas trwającego trzy letnią kadencję urzędowania określają te same przepisy, które regulują pozycję Dyrektora Generalnego w irackich departamentach rządowych³¹. Statut jedynie enigmatycznie wspomina o rzeczniku Trybunału, który został obciążony obowiązkiem regularnych spotkań z prasą i informowania opinii publicznej o przebiegu prac Trybunału. W ten sposób zamierzano rozproszyć obawy, że Trybunał będzie rozpatrywał sprawy za zamkniętymi drzwiami, poza kontrolą sprawowaną przez media³².

Siedziba Trybunału mieści się w Bagdadzie, może być jednak na piśmną prośbę Przewodniczącego Trybunału przeniesiona do innej prowincji na terytorium Iraku. Decyzję w tej sprawie zastrzeżono dla rządu irackiego. Oficjalnym językiem Trybunału jest arabski.

Bardzo ważnym aspektem funkcjonowania Trybunału jest kwestia źródeł finansowania. Trybunały międzynarodowe, jak MTKJ czy MTKR, a także w części MTK (por. art. 115 Statutu MTK) są finansowane przez ONZ. Statut Trybunału irackiego zawiera w tej materii ważne postanowienie (art. 35), zgodnie z którym, koszty działalności Trybunału pokrywane będą z budżetu rządu irackiego.

³¹ Należy jednak zauważyć, że z uwagi na wewnętrzny charakter Trybunału, trudno jest porównywać pozycję Dyrektora Wydziału Administracyjnego Trybunału z analogicznymi funkcjami w ramach trybunałów międzynarodowych. Dotyczy to np. Sekretarza MTKJ, któremu Statut MTKJ (art. 17, ust. 3) przyznaje status Zastępcy Sekretarza Generalnego ONZ.

³² Obawy te nie były całkiem bezpodstawne, o czym świadczy fakt, że do obserwowania pierwszego dnia przesłuchań S. Hussejna, 1.7.2004 r., dopuszczono jedynie przedstawicieli mediów amerykańskich. Zob. *Amnesty International Press Release*, MDE 14/036/2004(Public), 2.7.2004 r.

5. Jurysdykcja Trybunału

5.1. Jurysdykcja *ratione materiae*

Przedmiotowy zakres jurysdykcji Trybunału normują przepisy art. 10–14 Statutu. Trybunał jest właściwy w sprawach:

- 1) zbrodni ludobójstwa,
- 2) zbrodni przeciwko ludzkości,
- 3) zbrodni wojennych,
- 4) naruszeń niektórych postanowień prawa irackiego wskazanych w Statucie.

O ile trzy pierwsze z wymienionych grup zbrodni są powszechnie objęte jurysdykcją międzynarodowych trybunałów karnych³³, o tyle ostatnia z wymienionych kategorii przyznaje Trybunałowi jurysdykcję w sprawach charakterystycznych tylko dla gruntu irackiego. Podobne rozwiązanie zastosowano w art. 5 Statutu Specjalnego Trybunału ds. Sierra Leone, przyznającym temu trybunałowi właściwość do sądenia wybranych czynów stanowiących zbrodnie w świetle wewnętrznego prawa Sierra Leone.

5.1.1. Zbrodnie ludobójstwa

Dla potrzeb Statutu zbrodnia ludobójstwa definiowana jest zgodnie z treścią Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z 9.12.1948 r.³⁴ Karalne są następujące czyny:

- a) ludobójstwo,
- b) zmowa w celu popełnienia ludobójstwa,
- c) bezpośrednie i publiczne podżeganie do popełnienia ludobójstwa,
- d) usiłowanie popełnienia ludobójstwa,
- e) współudział w ludobójstwie.

³³ Por. np. art. 1–5 Statutu MTKJ, art. 1–4 MTKR, art. 5–8 Statutu MTK.

³⁴ Obejmuje ona którykolwiek z następujących czynów dokonany w zamiarze zniszczenia w całości lub części grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych, taki jak: a) zabójstwo członków grupy, b) spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy, c) rozmyślne stworzenie dla członków grupy warunków życia, obliczonych na spowodowanie ich całkowitego lub częściowego zniszczenia fizycznego, d) stosowanie środków, które mają na celu wstrzymanie urodzin w obrębie grupy, e) przymusowe przekazywanie dzieci członków jednej grupy do drugiej.

5.1.2. Zbrodnie przeciwko ludzkości

W art. 12 Statut wymienia szeroki katalog czynów zaliczanych do zbrodni przeciwko ludzkości. Są to czyny popełnione świadomie jako część szerszego lub systematycznego ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej, takie jak: zabójstwo, eksterminacja, niewolnictwo, deportacje lub przymusowe przemieszczenie ludzi, uwięzienie lub inne dotkliwie pozbawienie wolności z naruszeniem podstawowych norm prawa międzynarodowego, tortury, zgwałcenie, niewolnictwo seksualne, przymusowa prostytutcja i jakakolwiek inna forma seksualnej przemocy o porównywalnym ciężarze gatunkowym, prześladowanie dającej się zidentyfikować grupy lub społeczności z powodów politycznych, rasowych, narodowych, etnicznych, kulturowych, religijnych, płci albo innych powodów powszechnie uznawanych w prawie międzynarodowym za niedopuszczalne, wymuszone zaginięcia osób, inne nieludzkie czyny o podobnym charakterze celowo powodujące ogromne cierpienie lub poważne uszkodzenie ciała albo zdrowia psychicznego lub fizycznego.

5.1.3. Zbrodnie wojenne

Niezwykłe kazuistyczny katalog zbrodni wojennych objętych jurysdykcją Trybunału zawarty został w art. 13 Statutu. Ogólnie można stwierdzić, że do tej grupy zbrodni zaliczają się czyny:

- a) stanowiące poważne naruszenie Konwencji Genewskich z 12.8.1949 r. o ochronie ofiar wojny, skierowane przeciwko osobom i mieniu objętym ochroną na podstawie wspomnianych konwencji,
- b) inne, poza ramami Konwencji Genewskich, czyny poważnie naruszające prawa i zwyczaje stosowane podczas międzynarodowych konfliktów zbrojnych,
- c) dokonane w trakcie konfliktu zbrojnego czyny skierowane przeciwko osobom nie biorącym aktywnego udziału w walkach, włączając członków sił zbrojnych, którzy złożyli broń lub zostali wyłączeni z walki przez chorobę, rany, zatrzymanie lub z jakiegokolwiek innej przyczyny,
- d) poważnie naruszające prawa i zwyczaje wojenne stosowane podczas konfliktów zbrojnych nie mających charakteru międzynarodowego³⁵.

³⁵ Szerzej na temat elementów konstytutywnych wymienionych zbrodni zob. także: *Genocide, war crimes, and crimes against humanity: topical digests of the case law of the International Criminal Tribunal for Rwanda and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, Human Rights Watch, New York–Washington–London–Brussels–Geneva 2004; C. Tourayne, *Genocidal intent before the ICTY*, „International and Comparative Law Quarterly” 2003, vol. 52, s. 447–462.

5.1.4. Inne naruszenia prawa irackiego

Zgodnie z art. 14 Statutu, Trybunał może sądzić osoby, które popełniły następujące przestępstwa:

- a) usiłowały manipulować systemem sądowym lub wtrącać się w funkcjonowanie sądownictwa z naruszeniem, m. in. Tymczasowej Konstytucji Iraku z 1970 r.,
- b) marnowały narodowe zasoby i roztrwaniały publiczny majątek i fundusze³⁶,
- c) nadużywały pozycji i narzucały politykę mogącą prowadzić do groźby wojny lub użycia irackich sił zbrojnych przeciwko krajom arabskim.

Powyższe przestępstwa w odczuciu Irakijczyków miały podobny ciężar gatunkowy, jak zbrodnie międzynarodowe wymienione w art. 11–13 Statutu. Stąd też objęcie ich jurysdykcją Trybunału uzasadniano jako niezbędny warunek przywrócenia poczucia sprawiedliwości w społeczeństwie irackim³⁷.

5.2. Jurysdykcja *ratione personae*

Trybunał posiada jurysdykcję wyłącznie nad osobami fizycznymi – obywatelami irackimi i cudzoziemcami zamieszkującymi na stałe w Iraku (art. 10 Statutu). Zrezygnowano z możliwości pociągania do odpowiedzialności osób prawnych. Możliwość taka przewidziana była w art. IX Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego (dalej: MTW) w Norymberdze, który to przepis pozwalał trybunałowi norymberskiemu na orzekanie o przestępczym charakterze organizacji (np. SS, SA, NSDAP, gestapo, SD, Naczelne Dowództwo, Rząd Rzeszy). W razie uznania organizacji za przestępczą jej członkowie mogli zostać pociągnięci do odpowiedzialności przed sądami krajowymi za sam fakt przynależności do organizacji, zaś orzeczonej przez MTW przestępczy charakter organizacji uważano za udowodniony i niepodważalny (art. X). Współcześnie standardem sądownictwa międzynarodowego i trybunałów „mieszanych” jest dopuszczenie jedynie odpowiedzialności osób fizycznych (por. art. 25 Statutu MTK; art. 6 Statutu MTKJ, art. 5 Statutu MTKR, art. 1 Statu-

³⁶ Zob. także: A. Schwabach, *Ecocide and genocide in Iraq: international law, the Marsh Arabs, and environmental damage in non-international conflicts*, „15 Colorado Journal of International Environmental Law and Policy”, Winter 2004.

³⁷ M.A. Newton, *The Iraqi Special Tribunal: securing sovereignty from the ground up*, „The Federalist Society for Law and Public Policy Studies” – zob.: <http://www.fed-soc.org/pdf/Newton.pdf>

tu Specjalnego Trybunału ds. Sierra Leone), zaś Statut irackiego Trybunału nie wprowadza zmian w tym zakresie. Należy jednak zaznaczyć, że tuż po obaleniu władzy S. Hussejna w Iraku silne były tendencje do wprowadzenia odpowiedzialności osób prawnych. Wśród aktów prawnych wydanych przez amerykańsko-brytyjski zarząd okupacyjny Iraku (CPA) znaleźć można m.in. zarządzenia o De-Baathyfikacji Irackiego Społeczeństwa (przewidywało ono wytaczanie wyższym członkom partii Baath postępowań karnych) i Utworzeniu Irackiej Rady De-Baathyfikacyjnej³⁸.

Odpowiedzialności podlega „każdy” obywatel iracki i cudzoziemiec zamieszkujący na stałe w Iraku, bez względu na fakt jakiego rodzaju funkcję publiczną pełnił. Statut przyjął więc, nie wyrażając jej *expressis verbis*, znaną choćby z art. 7 ust. 2 Statutu MTKJ, czy z art. 27 Statutu MTK zasadę irrelewantności pełnionej funkcji publicznej. Dobitym przykładem jej zastosowania jest proces b. głowy państwa – S. Hussejna.

W literaturze pojawiły się krytyczne opinie podnoszące, że Statut Trybunału nie pozwala na pociągnięcie do odpowiedzialności członków sił zbrojnych koalicji antyirackiej podejrzewanych o ewentualne naruszenia prawa wojennego³⁹. Nie jest to błahy zarzut, jednak trzeba pamiętać, że Trybunał skonstruowano jako sąd wewnętrzny i w związku jego ewentualna legitymacja do sądenia obywateli państw obcych za zbrodnie wagi międzynarodowej mogłaby być kwestionowana.

5.3. Jurysdykcja *ratione temporis*

Trybunał jest władny sądzić czyny popełnione w okresie czasu pomiędzy 17.7.1968 r. a 1.5.2003 r. włącznie. Datę początkową wyznacza zamach stanu dokonany przez partię Baath, zaś końcową oświadczenie prezydenta USA o zakończeniu działań wojennych w Iraku. Jurysdykcja czasowa Trybunału obejmuje więc niezwykle długi, 35 letni okres, co jest rozwiązaniem niespotykanym w Statutach międzynarodowych trybunałów typu *ad hoc*.

³⁸ Teksty wymienionych zarządzeń zob.: <http://www.cpa-iraq.org/regulations/index.htm#Regulations>

³⁹ S. Ghoshray, *Enforcing International Criminal Law in the Iraqi Special Tribunal: an analysis of the scope, jurisdiction and legitimacy of the proposed legal framework*, International Society for the Reform of Criminal Law, 18th Conference Papers, Montreal Canada, August 8–12, 2004, s. 8 i n. – zob.: <http://www.isrcl.org>

5.4. Jurysdykcja *ratione loci*

Rozciąga się ona na zbrodnie dokonane na terytorium Republiki Irackiej lub w innym miejscu (*elsewhere*), włączając czyny popełnione w związku z wojną iracko-irańską i inwazją Iraku na Kuwejt. Granice jurysdykcji miejscowej Trybunału nie zostały więc sztywno określone.

5.5. Zbieg właściwości

Ponieważ Trybunał jest częścią irackiego wymiaru sprawiedliwości zachodzi pytanie, jaki jest jego stosunek do innych sądów irackich? Statut przyznaje równoległą jurysdykcję w zakresie katalogu zbrodni nim objętych zarówno Trybunałowi, jak i pozostałym sądom irackim. Rozwiązanie to podyktowane zostało dużą liczbą spraw wymagających rozstrzygnięcia, starano się więc uniknąć nadmiernego „przeciążenia” Trybunału. W obrębie swojej jurysdykcji Trybunał posiada jednak pierwszeństwo w podejmowaniu spraw przed wszystkimi pozostałymi sądami irackimi. Może także żądać, a sądy są zobowiązane czynić zadość temu żądaniu, przekazania mu każdej konkretnej sprawy toczącej się już przed innym sądem. Powyższe rozwiązanie jest bliźniaczo podobne do zastosowanego w art. 8 Statutu Specjalnego Trybunału ds. Sierra Leone.

6. Kary

Statut nie określa wprost wymiaru sankcji karnej orzekanej za popełnienie poszczególnych zbrodni. W art. 24 stwierdza jednak, że Trybunał stosuje kary przewidziane w prawie irackim, zwłaszcza w kodeksie karnym z 1969 r. W sytuacji, gdy dane przestępstwo nie było dotąd przewidziane w ustawodawstwie irackim, kara powinna być ustalona przez Izby Procesowe w oparciu o takie czynniki jak: ciężar przestępstwa, indywidualne okoliczności dotyczące skazanej osoby i odpowiednie, podobne precedensy międzynarodowe. O ile dwie pierwsze z wymienionych przesłanek ustalania kar są powszechnie stosowane w praktyce międzynarodowej (por. np. art. 24 Statutu MTKJ; art. 78, ust. 1 Statutu MTK), o tyle na uwagę zasługuje odwołanie się do precedensów międzynarodowych w podobnych sprawach. Szczęśliwie zrezygnowano z umieszczenia w Statucie Trybunału postanowienia znanego ze Statutów MTKJ (art. 24) i MTKR (art. 23), zgodnie z którym, trybu-

nały te określając zasady pozbawienia wolności odwołują się do ogólnej praktyki sądów krajowych (odpowiednio do praktyki sądów b. Jugosławii i Rwandy) w odniesieniu do kar pozbawienia wolności. Przepisy te były często, zwłaszcza w przypadku Trybunału Rwandyjskiego, wykorzystywane do nakładania niezwykle surowych kar pozbawienia wolności, co uzasadniano powołaniem się na praktykę sądów krajowych⁴⁰.

Trybunał może także orzekać przepadek przedmiotów pochodzących z przestępstwa, z zastrzeżeniem jednak praw osób trzecich działających w dobrej wierze.

Statut milczy na temat możliwości stosowania kary śmierci. Ponieważ jednak prawo irackie (art. 406 k.k.) dopuszcza karę główną, można w praktyce założyć, że w niektórych przypadkach, zwłaszcza zaś w sprawie S. Hussejna, będzie ona mogła być orzeczona⁴¹.

Ze względu na krótki okres działalności nie sposób dokonać całościowej oceny Irackiego Trybunału Specjalnego. Na efekty jego pracy przyjdzie zaczekać do pierwszych wyroków. Pomimo kontrowersji związanych ze sposobem jego powołania i zachodzącą w związku z tym obawą, że może on stać się „zabawką w rękach wielkich mocarstw”⁴², wyraża on dążenie do przeprowadzenia koniecznego procesu rozliczeń doby sprawiedliwości tranzytywnej w oparciu o iracki wymiar sprawiedliwości. Prowadzenie postępowań karnych w Iraku przez irackich sędziów może mieć istotne znaczenie dla ugruntowania poczucia sprawiedliwości w tamtejszym społeczeństwie. Niewątpliwie na przebieg pracy Trybunału wpływać będzie polityka. Dlatego jego sukces uzależniony od tego, czy uda się „tak manipulować polityką, aby służyła funkcjom sądowym, unikając jednocześnie manipulacji funkcjami sądowymi przez politykę”⁴³.

⁴⁰ W. A. Schabas, *Perverse effects of the nulla poena principle: national practice and the ad hoc tribunals*, „European Journal of International Law” 2000, nr 3, s. 521 i n.

⁴¹ Zob.: M. Bohlander, *Can the Iraqi Special Tribunal sentence Saddam Hussein to death?*, Journal of International Criminal Justice 2005, nr 2, s. 463 i n.; B. Zagaris, *Special Iraqi Tribunal will try Saddam Hussein in next few months*, „International Enforcement Law Reporter” 2005, vol. 21, issue 8, s. 328 i n.

⁴² Określenie użyte w odniesieniu do MTKJ przez F. Egreta – zob. idem, *The politics of international criminal justice*, „European Journal of International Law” 2002, nr 5, s. 1275.

⁴³ R. Kerr, *Operational justice: the reality of war crimes prosecutions in the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, „International Journal of Human Rights” 2001, nr 4, s. 120.